

Opvoeding volgens het boekje : populaire opvoedingshandleidingen in Nederland 1890-1940

Citation for published version (APA):

Osinski, L. (1983). Opvoeding volgens het boekje : populaire opvoedingshandleidingen in Nederland 1890-1940. *Pedagogische Verhandelingen*, 8(3), 335-342.

Document license:

CC BY

Document status and date:

Gepubliceerd: 01/01/1983

Document Version:

Uitgevers PDF, ook bekend als Version of Record

Please check the document version of this publication:

- A submitted manuscript is the version of the article upon submission and before peer-review. There can be important differences between the submitted version and the official published version of record. People interested in the research are advised to contact the author for the final version of the publication, or visit the DOI to the publisher's website.
- The final author version and the galley proof are versions of the publication after peer review.
- The final published version features the final layout of the paper including the volume, issue and page numbers.

[Link to publication](#)

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal.

If the publication is distributed under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license above, please follow below link for the End User Agreement:

www.tue.nl/taverne

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us at:

openaccess@tue.nl

providing details and we will investigate your claim.

OPVOEDING VOLGENS HET BOEKJE
Populaire opvoedingshandleidingen in Nederland, 1890-1940

LEON OSINKI

Opvoedingshandleidingen en de daarin verwoorde adviezen zijn al vaker voorwerp geweest van historisch onderzoek. Zo vormden zij in de jaren vijftig een geliefd studieobject in, vooral, de Verenigde Staten.¹ In deze onderzoeken ging het veelal om het aantonen van een overgang van, wat genoemd werd, een restrictieve naar een permissieve opvoedingsstijl. Ik kom nog terug op deze begrippen.

Recentelijk mogen deze boekjes, zo lijkt het, zich in een hernieuwde belangstelling verheugen.² Waarschijnlijk is hieraan debet de vlucht die de gezinsgeschiedenis het afgelopen decennium heeft gemaakt. In deze onderzoeken staan vaak de gepropageerde opvoedingstechnieken centraal en men constateert dan in deze een overgang van 'discipline-oriented' naar 'love-oriented'. Ook op deze termen kom ik zo dadelijk nog terug.

Het onderzoek³ waarvan hier verslag wordt gedaan sluit aan bij de hierboven genoemde. Voor een deel is het namelijk een poging na te gaan in hoeverre de door hen geconstateerde veranderingen ook aangetoond kunnen worden in Nederlandse opvoedingshandleidingen.

We zijn hiermee beland bij het onderzoeksobject. Dit wordt gevormd door 27 nederlandstalige en in Nederland verschenen pedagogische handleidingen (zie bijlage). De geselecteerde boekjes zijn allen expliciet bedoeld voor ouders en, min of meer, populair geschreven (bevatten illustraties, werken met voorbeelden en praktijkgevallen, verklaren begrippen, etc.). De afbakening van de onderzoeksperiode is in de titel aangegeven: 1890-1940. Dat als beginjaar 1890 is gekozen wil niet zeggen dat er voor die tijd in Nederland geen opvoedingshandleidingen geschreven werden. Integendeel. Wel is het zo dat vanaf de jaren negentig van de vorige eeuw de uitgifte van dergelijke boekjes sterk toeneemt. Dit is ook de reden om als beginjaar 1890 te kiezen.

1940 is min of meer arbitrair gekozen als eindjaar. Immers, het uitbreken in Nederland van de tweede wereldoorlog in dat jaar bezit voor het onderzoeksonderwerp geen relevantie.

De studie van opvoedingshandleidingen wordt soms aangewend voor een reconstructie van opvoedingspraktijken. Men veronderstelt dan een directe relatie tussen opvoedingsadviezen en opvoedingsgedrag. Ik meen dat deze veronderstelling niet juist is: opvoedingshandleidingen zijn geen betrouwbare en valide bron van opvoedingsgedrag.⁴ Voor het onderhavige onderzoek houdt dit in dat het in de eerste plaats niet meer is dan een

beschrijving van de denkbeelden die in de handleidingen verwoord worden.

Mijn beschrijving concentreert zich in het bijzonder op de opvoedingsproblemen en, in het verlengde daarvan, op de opvoedingsadviezen die in de handleidingen ter sprake komen. Welke zaken en welke situaties worden als problematisch ervaren? En: welke adviezen verstrekt men aan ouders als oplossing voor deze problemen? Aan mijn aandacht voor juist deze vragen ligt de gedachte ten grondslag dat als een opvoedingshandleiding ergens voor staat, ze staat voor de (reële) problemen die ouders met hun kinderen kunnen hebben.

Voordat ik enige onderzoeksresultaten presenteer, nog een opmerking. Men zal merken dat ik veel nadruk leg op de interne structuur of dynamiek van de opvoedingshandleiding als verklaaringsgrond. Dat wil zeggen: door relaties bloot te leggen tussen opvattingen die in deze boekjes verkondigd worden, probeer ik hun voorkomen en hun veranderingen inzichtelijk te maken. Dit betekent niet dat ik externe invloeden op dat wat de handleidingen beweren ontken -ik denk hier vooral aan nieuwe wetenschappelijke inzichten. Het betekent slechts dat deze hier niet ter sprake komen.

Op het eerste gezicht kenmerken de onderzochte handleidingen zich door een grote verscheidenheid aan pedagogische adviezen. Bij nader inzien echter, is deze verscheidenheid terug te voeren tot 4, wat ik noem, pedagogische axioma's. Axioma's zijn stellingen waarvan de juistheid wordt aangenomen doch niet aangetoond kan worden. En zoals in de wiskunde allerlei beweringen worden afgeleid uit axioma's, zo gebeurt dat ook in de ouderhandleidingen met betrekking tot de verstrekte adviezen.

De 4 pedagogische axioma's zijn:

1. het kind is *kwetsbaar*, ofwel het heeft geen verweer;
2. kinderen dienen hun ouders te *eerbiedigen*;
3. het kind moet zijn ouders *vertrouwen*;
4. ouders moeten hun kinderen *kennen*.

Met het *eerste* axioma bedoel ik dat het kind vormbaar is en, wat eigenlijk hetzelfde is, vatbaar voor indrukken.

Deze opvatting wordt in iedere opvoedingshandleiding verkondigd. Bovendien wordt er bijna altijd de hypothese aan toegevoegd dat "de kindertijd beslissend is voor het latere leven".⁵

Het hoeft ons niet te verbazen dat dit axioma een constante vormt in iedere handleiding. Want neemt men niet voor waar aan dat kinderen vormbaar zijn en vatbaar voor indrukken, dan heeft hun opvoeding ook geen zin. Toch is het opvallend hoe sterk deze opvatting benadrukt wordt. Daarbij ontbreekt het hen vaak aan ook maar de geringste nuchterheid in deze: neutrale indrukken bestaan niet (alles is belangrijk) en iedere indruk is onuitwisbaar, dat wil zeggen oefent vroeg of laat onherroepelijk zijn invloed uit. Hier speelt, meen ik, een rol dat men alzo probeert ouders bewust te maken van hun opvoedingsplicht.

Als gezegd werkt dit axioma door in een aantal adviezen dat aan de ouders verstrekt wordt. De veelvuldig gegeven raad vroeg te beginnen met de opvoeding, liefst onmiddellijk na de geboorte van het kind, is daar een duidelijk voorbeeld van. Een ander voorbeeld is het advies om overtredingen van het kind niet lachend af te doen met "het zijn maar kinderen, dat zal wel overgaan". Deze moeten onmiddellijk een halt worden toegeroepen. Ook wanneer ouders worden aangeraden in het bijzijn van hun kinderen te letten op hun woorden en handelingen, dan wordt dit advies vaak ingegeven door het belang dat men hecht aan de eerste indrukken. In een adem wordt er in het laatste geval ook op gewezen dat "kleine potjes grote oren hebben". Men bedoelt dan dat het kind, hoe klein het ook moge zijn, alles opmerkt en veel meer begrijpt dan men denkt.

Vertaald naar de ouders houdt het *tweede* axioma in dat zij prestige en gezag dienen uit te stralen. Kinderen moeten naar hun ouders opzien en daartoe dienen zij -de ouders- wijs en sterk te zijn. Onfeilbaar zelfs: hen wordt dan ook geadviseerd geen fouten te bekennen aan hun kinderen. Beslist mogen vader en moeder niet teerhartig of te toegevend zijn. Deze eigenschappen schaden hun prestige en wat meer is: zij doen het kind denken dat hij de baas is. De kleine dwingeland of huistyran, het eigenzinnige of koppige kind zijn de exponenten van deze omgekeerde wereld -de opvoedingshandleidingen zijn dan ook als de dood voor hen. Ook een sterk afgeraden eigenschap als ouderlijke pronkzucht moet in dit verband gezien worden: het kind mocht eens denken dat het het middelpunt is waar alles om draait. Om dezelfde reden adviseert men ouders hun kinderen niet te veel te prijzen of te bewonderen.

Benadrukt een opvoedingshandleiding dat een kind zijn ouders moet vertrouwen (axioma *drie*), dan bedoelt men dat het moet beseffen dat zijn ouders het goed met hem voorhebben, ook al doen zij dingen die hem onaangenaam zijn. Dankbaarheid jegens zijn ouders (en niet in de eerste plaats eerbied of onderdanigheid) is hier een hooglijk gewaardeerde eigenschap van het kind. Om het vertrouwen van hun kinderen te winnen, raadt men ouders aan belangstelling te tonen voor hun wel en wee, met ze te spelen, naar ze te luisteren en hun vragen te beantwoorden. Een strenge of harde aanpak van het kind is hier uit den boze.

Het *vierde* en laatste axioma -ouderlijke kennis van het kind- is zichtbaar wanneer ouders geadviseerd worden hun kind regelmatig te observeren (vooral als het aan het spelen is) of om het zo nu en dan eens te laten gaan opdat het zijn eigen aard laat zien.

Ik heb er al op gewezen dat het eerste axioma in iedere onderzochte opvoedingshandleiding verkondigd wordt. Dit gaat niet op voor de drie anderen. Of men gewicht hecht aan 2, 3 en 4 (en aan de daaruit afgeleide adviezen) varieert naar periode en, in mindere mate, naar de signatuur van de handleiding. Er zijn boekjes (of algemener: tijden) die zowel 2, 3 en 4 benadrukken, anderen benadrukken slechts één of twee van deze

axioma's. Hoe zit dat nu met de periode 1890-1940?

Van 1890 tot ongeveer 1920 staan zowel eerbied voor als vertrouwen in de ouders hoog in het vaandel van iedere handleiding geschreven. Aan beide axioma's wordt evenveel gewicht toegekend. Een aantal in deze periode populaire adviezen is hiervan een indicatie. Deze adviezen kenmerken zich namelijk door een zekere spanning, een spanning die ook bestaat tussen beide axioma's: kinderlijke eerbied voor de ouders veronderstelt immers een ongelijkwaardige relatie tussen beiden, vertrouwen daarentegen een relatie van gelijkwaardigheid. Het voorbeeld van een dergelijk advies is het veelvuldig aanbevolen kinderen "met vaste, maar ook met zachte hand" op te voeden. De in deze periode gangbare waardering van straf is een ander voorbeeld. Straf is een noodzakelijk kwaad, zegt men. Ze is (soms) noodzakelijk om het gezag te handhaven, ze is een kwaad omdat ze het vertrouwen schaadt. Ouderlijke kennis van het kind wordt in deze periode niet algemeen als een belangrijke opvoedingsvoorwaarde beschouwd. 'Slechts' een socialistisch boekje (H. Schulz, *De moeder als opvoedster*, 1908) en een handleiding geschreven door de kinderarts Cornelia de Lange benadrukken dit axioma. Het eerstgenoemde boekje is trouwens in nog een opzicht een uitzondering: eerbied van het kind voor zijn ouders wordt van ondergeschikt belang geacht in de opvoeding.

Dit boekje van socialistische huize loopt vooruit op een trend die na 1920 goed doorzet.

Allereerst daalt eerbied voor de ouders dan in opvoedingswaarde. Een indicatie hiervan is dat zij niet meer geadviseerd worden zich alwetend tegenover hun kinderen op te stellen. Deze trend is trouwens niet algemeen: katholieke boekjes blijven eerbied voor de ouders benadrukken.

In de tweede plaats wordt na 1920 ouderlijke kennis van het kind steeds belangrijker geacht. Typerend is bijvoorbeeld dat er dan in de opvoedingshandleidingen een nieuw probleemgeval opduikt, namelijk het onbegrepen kind.

Volledigheidshalve vermeld ik nog dat men in de jaren twintig en dertig een vertrouwelijke omgang tussen ouder en kind blijft benadrukken.

Ik wil tot slot nader ingaan op nog twee veranderingen die in de periode 1890-1940 plaatsvinden. Dit zijn de eerder genoemde overgang van een restrictieve naar een permissieve opvoedingsstijl en van 'discipline-oriented' naar 'love-oriented'-beheerstechnieken van het kind. Als inleiding op deze veranderingen moet ik eerst iets zeggen over het *doel* dat de handleidingen toekennen aan het opvoeden van kinderen. Dit doel, dat door ieder boekje in meer of mindere mate wordt gesteld, is zelfbeheersing van het kind. Men bedoelt hiermee dat het kind moet leren dat het niet altijd zijn zin kan krijgen, meer nog: dat het sterk moet zijn en karakter moet hebben om zo weerstand te kunnen bieden aan de verleidingen die op hem afkomen. Zelfbeheersing is hier gelijk aan het intomen van verlangens. Met een moderne term zouden we dit uitstel-van-

direkte-behoeftebevrediging noemen.

Het is vooral tot ongeveer 1920 dat de handleidingen dit doel benadrukken. Anders gezegd: men staat een sterk restrictieve opvoeding voor. Na 1920 wordt de (gepropageerde) opvoeding permissiever. Weliswaar blijft men zelfbeheersing van het kind benadrukken, echter in mindere mate dan voorheen. De angst voor een te grote toegevendheid jegens de kinderen is verdwenen. Ouders krijgen nu bijvoorbeeld het advies hun kind uit bed te nemen wanneer het huult.

Deze overgang naar een meer permissieve opvoeding heeft, denk ik, te maken met het eerder geconstateerd tanend belang van het ouderlijk gezag in de opvoedingshandleiding. Bij een restrictieve opvoeding 'hoort' een strenge en autoritaire ouder. Het is niet toevallig dat het verwende kind vooral een probleemgeval is in die handleidingen die ook een sterke gezagsrelatie propageren tussen ouders en kinderen. Want, niet alleen is het verwende kind het prototype van een kind dat zich niet kan beheersen, ook schaadt het het gezag van zijn ouders door hen naar zijn pijpen te laten dansen. Kinderen die doen waar zij zin in hebben draaien de zaken om en moeten zich dáárom beheersen.

Wanneer na 1920 de angst voor ouderlijk prestige-verlies afneemt, zien we ook dat ouders meer mogen toegeven aan de verlangens van hun kinderen. Een indicatie hiervan is hierboven al gegeven.

Ook de overgang van 'discipline-oriented' naar 'love-oriented' beheerstechnieken heeft te maken met de verminderde nadruk op het ouderlijk gezag. De eerste term houdt in dat de ouders gehoorzaamheid (beheersing) van hun kinderen afdwingen door vooral het toedienen van straf; de tweede term betekent dat de ouders dit bereiken door en via het tonen van emoties.

Wanneer na 1920 ouders geen gezag meer hoeven uit te stralen en men meer gaat pleiten voor een relatie van gelijkheid tussen ouder en kind, dan betekent dit heel concreet dat wanneer een kind vraagt "Waarom moet ik dit doen?" ouders niet meer kunnen of mogen zeggen "Omdat ik het zeg", dit is een beroep doen op hun status of gezag. Zij kunnen of mogen het kind ook niet straffen. Na 1920 is straf geen noodzakelijk kwaad meer maar een kwaad zonder meer. Wat hen rest (en wat hen ook aanbevolen wordt) is het kind te tonen blij of kwaad men wel niet is als hij dat doet.

Wat we dus zien is dat verlangens van het kind beheerst worden door en via het tonen van emoties. Men zou ook kunnen zeggen dat de gepropageerde opvoedingsrelatie affectiever wordt. Emoties verstoren een dergelijke relatie (van vertrouwen en gelijkheid) dus niet; zij zijn hier niet iets irrationeels of iets dat zich aan onze controle onttrekt. Integendeel. Zij zijn constructief voor een dergelijke relatie omdat zij zaken ordenen en duidelijk maken. Om de toenemende affectiviteit in de opvoeding te kunnen begrijpen, dient men dan ook uit te gaan van een visie op emoties die het communicatieve en ordenende aspect ervan centraal stelt.

BIJLAGE

Lijst van geanalyseerde opvoedingshandleidingen

- . J.C. Bouwmeester, *Hebt gij uw kind lief?* 1895.
- . I. Kooistra, *Zedelijke opvoeding*. 1898 (derde druk).
- . J. Valens, *Moeder en kind*. 1899/1900.
- . J. Vrancken, *Gemoedelijke praatjes over de opvoeding*. 1900.
- . J.H. Gunning Wzn, *Over opvoeding in het huisgezin*. 1903.
- . E. van Calcar, *Het jonge leven*. 1904.
- . E. Ernst, *Ouderplicht*. 1906 (derde druk).
- . Dr. Matthias, *Onze Benjamin*. 1907.
- . H. Schulz, *De moeder als opvoedster*. 1908.
- . M.W. Maclaine Pont, *Hoe spreken wij tot onze kinderen over de eeuwige dingen*. 1909.
- . R. Casimir, *Over godsdienstige opvoeding*. 1909.
- . K. Geertsma, *Over godsdienstige opvoeding*. 1910.
- . F. Forstmann, *Zedelijke opvoeding thuis*. 1910.
- . J.P.H. Hamers, *Zedelijke opvoeding*. 1912.
- . C. de Lange, *De geestelijke en lichamelijke opvoeding van het kind*. 1914 (derde druk).
- . I. Kooistra, *Opvoeder en kind*. 1916.
- . G.P.J. van der Burg, *Oudersoort en ouderweelde*. 1918.
- . W. Heins, *Huiselijke opvoeding*. 1922.
- . P. Oosterlee, *Onze opgroeiende kinderen*. 1922.
- . A. Mankes-Zernike, *Opvoedingsproblemen*. 1924.
- . J.E. Meyer-Scheffer, *Wij en onze kinderen*. 1925.
- . H.G. Cannegieter, *Kennen we onze kinderen*. 1926.
- . J. Lens, *Ouders en kinderen*. 1927.
- . I.C. van Houte en G.J. Vos, *Moeilijke kinderen*. 1929.
- . G. van Veen, *Opvoeding tot persoonlijkheid*. 1936.
- . S. Heyster, *Opvoedingsmoeilijkheden van iederen dag*. 1938.
- . Pater Gervasius, *Een gids voor onze ouders*. 1940.

NOTEN

1. De bekendste van deze onderzoekingen zijn wel:
 - C.B. Stendler, "Psychologic aspects of pediatrics", in: *Journal of Pediatrics*, 36, 1950, pp. 122-134;
 - C.E. Vincent, "Trends in infant care ideas", in: *Child Development*, 22, 1951, pp. 199-209;
 - M. Wolfenstein, "Trends in 'Infant Care'", in: *American Journal of Orthopsychiatry*, 23, 1953, pp. 120-130;
 - R. Métraux, "Parents and children: an analysis of contemporary German child care and youth guidance literature", in: M. Mead, M. Wolfenstein (ed.), *Childhood in contemporary cultures*, The University of Chicago Press, Chicago, 1955, pp. 204-228;
 - R. Sunley, "Early 19th century American literature on child-rearing", in: M. Mead, M. Wolfenstein (ed.), *o.c.*, pp. 150-167;
 - M. Wolfenstein, "Fun morality: an analysis of recent American child-rearing literature", in: M. Mead, M. Wolfenstein, *o.c.*, pp. 168-178;
 - A.J. Ryerson, "Medical advice on child rearing, 1550-1900", in: *Harvard Educational Review*, 31, 1961, pp. 302-323;
 - M. Gordon, "'Infant Care' revisited", in: *Journal of Marriage and the Family*, 30, 1968, pp. 578-583.

2. Voorbeelden van recente onderzoekingen waarin opvoedingshandleidingen centraal staan, zijn:
 - M. Cable, *The little darlings. A history of child-rearing in America*, Scribner, New York, 1975;
 - A.J. Stewart et al., "Coding categories for the study of child-rearing from historical sources", in: *Journal of Interdisciplinary History*, 5, 1975, pp. 687-701;
 - J. Mechling, "Advice to historians on advice to mothers", in: *Journal of Social History*, 9, 1975-1976, pp. 44-63;
 - A. de Rooy, 'Ernstig, doch met zachtheid', Doctoraalscriptie Universiteit van Amsterdam, Amersfoort, 1976;
 - B. Kruithof, Continuïteit in opvoedingsadviezen in protestants Nederland van de 17e tot de 19e eeuw, in: *Sociologisch Tijdschrift*, 9, 1982, pp. 476-492;
 - A. Hermans, "Opvattingen over gezinsopvoeding", in: L. Vandemeulebroecke (ed.), *Wordt gezinsopvoeding anders?*, ACCO, Leuven, 1983, pp. 1-28;
 - J. Dankbaar, "'Professionalisering' van moeders en pedagogen", in: *Comenius*, nr. 16, 1984, pp. 462-476.

3. Dit onderzoek werd uitgevoerd in de periode 1983-1984 aan de Vakgroep Wijsgerige en Historische Pedagogiek van de Katholieke Universiteit Nijmegen.

4. Argumenten voor deze stelling vindt men vooral in het in voetnoot 2 genoemde artikel van J. Mechling.

Zie echter ook: A. de Knecht-van Eekelen, *Naar een rationele zuigelingenvoeding. Voedingsleer en kindergeneeskunde in Nederland (1890-1914)*, Thieme, Nijmegen, 1984. De eerste stelling van dit proefschrift luidt dat "De vele publikaties over voeding en gezondheidsleer die in de tweede helft van de vorige eeuw door medici ten behoeve van het publiek zijn geschreven, hebben moeders niet beïnvloed bij haar keuze tussen het geven van borstvoeding of het toepassen van een andere voedingswijze." Het is voorstelbaar dat hetgeen hier beweerd wordt over het geven van borstvoeding aan zuigelingen, ook geldt voor adviezen die andere opvoedingsdomeinen en andere leeftijdsgroepen betreffen.

Gegevens die op indirecte wijze pleiten voor deze stelling vindt men in: Z. Smith Blau, "Exposure to child-rearing experts. A structural interpretation of class-color differences", in: *The American Journal of Sociology*, 69, 1963-1964, pp. 596-608 en het *Nederlands Tijdschrift voor de Psychologie en haar Grensgebieden*, 40, 1985, nr. 2 (themanummer over "De sociale psychologie van de voorlichting").

5. Ik noem deze stelling hypothetisch omdat zij niet gesteund wordt empirisch verkregen gegevens van onderzoek. Zie onder meer: J. Kagan et al., *Infancy. Its place in human development*, Harvard University Press, Cambridge, Mass./ London, 1978, hoofdstuk 3.
6. In hun artikel "Vaderlandschap. Het ontluiken van de bloem der natie: een analyse van politieke emoties in het jongerentijdschrift *Mut*, 1981-1982", in: *Jeugd en Samenleving*, 12, 1982, pp. 525-550 werken L. Hagendoorn en P. Voestermans deze visie op emoties -kort- uit. Verder moet men voor deze visie vooral zijn bij antropologen als Mary Douglas en Edmund Leach.